

BARÁZ CSABA

A HAJDANI SZŐLŐSKEPUSZTA PROMONTÓRIUMA RÉGI SZŐLŐHEGYEK MARADVÁNYAI ÉS A BÜKKALJAI KÖKULTÚRA EMLÉKEI A BÜKKALJÁN

A Bükkalja egy komplex térhasznosítású és kiegyenlített térsztású átmeneti zóna, mozaikos agrártáj a Bükk hegység és az Alföld között. A természetföldrajzi, táji adottságok következtében az újkorra – sokrétű tájhasználat (erdőművelés, erdei legeltetés, pásztorkodás, szőlő- és kertművelés és szántóföldi művelés mozaikjai), változatos felszínborítás (erdők, legelőerdők, fás legelők, gyepek, szőlők, kertek, szántóföldek) és intenzív társadalomdinamika (munkára vándorlás, árucsere, legelőbérlet, búcsújárás stb.) alakult ki. Az ősi, organikus tájhasználat struktúráinak és objektumainak – az úrbérrendezés, a vágásfordulóra alapozott faanyagtermesztő erdőgazdálkodás és a nagyüzemi (intenzív) mezőgazdálkodás hatására – mára csak néhány töredéke maradt meg.¹

A mozaikos agrártáj szőlő-monokultúras területeinek, az Eger környéki promontóriumok rendszerének egyike a középkori Szőlőske település (később: Szőlőskepuszta) hajdani szőlőhegyei: a Mész-hegy és a Nyerges-tető (1. kép). A két összefüggő szőlőhegy jelenleg egy közel 150 hektáros helyi jelentőségű védett természeti terület (2. kép), melynek legfőbb kultúrtörténeti értékét a kaptárkövek, valamint a riolittufába faragott, „kőbe vágott” sziklahelyiségek – a hajdani gazdálkodás, a hagyományos tájművelés emlékei – jelentik (3. kép). A hagyományos tájművelési, gazdálkodási módok (tájhasználati formák) – a szőlészet-borászat és a legeltető állattartás – a Bükkalján igen szoros kapcsolatban álltak és állnak a bükkaljai kökultúrával.

A szőlőhegytől a zártkertig

A Magyar Néprajzi Lexikon a következőképpen adja meg a szőlőhegy meghatározását: „általában domb- és hegyvidéken,

ritkábban síkságon fekvő nagyobb összefüggő szőlőterület, amely egy vagy több helység szőlőbirtokosainak közös érdekvédelem alatt álló tulajdona. A síksági (Duna–Tisza köze) szőlők szőlőhegy elnevezése valószínűleg korábbi egységes jogi szervezetből ered ... A szőlőhegy a szőlőművelés színtere, így a szőlőmunkákkal kapcsolatos objektumok található rajta: a meredek lejtőkön szabálytalan kövekből, kötőanyag nélkül falazott teraszok, kőgátak, vízelvezető árkok és gödrök, a rétegvonalakkal párhuzamosan futó dűlőutak, kocsifordulók (szüretelőhely). A szőlőhegyek általában kerítettek. A kerítés egyszerű formája keskeny, feltöretlen bozotos földcsík, gyeperő, ami az egyes tulajdonosok szőlőföldjének határát is adja ...”

1. kép Bükkalja. A Mész-hegy – Nyerges-tető helyi jelentőségű védett természeti terület (Szőlőskepuszta hajdani promontórium) elhelyezkedése a II. katonai felmérésen ábrázolt szőlőterületekkel

2. kép A védett természeti terület

irányított – majorsági szőlőbirtokok is kialakultak a szőlőhegyeken (így Eger határában is). A földesúr elismerte a hegyközségek önállóságát, a demokratikusan megválasztott választott tisztségviselők igazgatási szerepét: viszonyukat az egymásra utaltság, a közös érdek, a szőlő organikus művelése határozta meg.

A hegyközség intézménye az 1950-es évekig maradt fenn, az akkori politikai berendezkedés megszüntetett minden autonóm, valódi közösséget, így az organikus-természetes szőlőhegyi életet is. Az irányítás nélkül maradt szőlőhegyeken

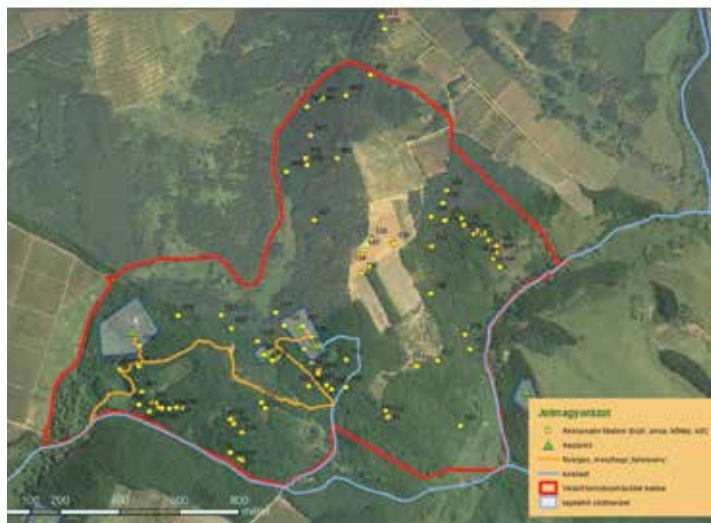
1 BARÁZ 2014.

2 ÉGETŐ 1985/2001., uő. 2003.; LAPOSA 1988.

megszűnt a közösségi tulajdonlás ezen különleges formája (individualizáció), a sajátos tájszerkezet, tájkép (a szőlőkertes táj szépsége, látványa), módosult az eredeti-ősi tájhasználat (tájművelés), a funkció.

Az ötvenes évektől a hajdani szőlőhegyek története két szálon zajlott. Az egyik út a zártkertek útja, melynek törvényi keretet a 14/1955. (III.3.) MT sz. rendelet, illetve az 1959. évi 24. sz. törvényerejű rendelet (a mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas területek kialakulásáról)

adott: ezek a jogszabályok a zártkert kategóriába sorolták azokat a területeket, amelyek „kertszerűen művelt, kisebb parcellákra

3. kép A Mész-hegy – Nyerges-tető helyi jelentőségű védett természeti terület természeti és kulturális értékei

a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok területeiből, az államosításból – ezt a szocializmus alatt megtúrt „személyi földtulajdoni” formát a tulajdonosok leginkább családi felhasználásra szánt gyümölcs-, zöldség- és dísnövénytermesztés céljára, néha háziállatok tenyésztésre (takarmánytermesztés), hobbikertészkedésre hasznosították.

A második világháború utáni államosítások eredményeként Egerben egy nagy borkombinátot (Egervin) hoztak létre,

amely főleg tömegtermelésre rendezkedett be. A nagyüzemi módszerek miatt a szőlőtermesztés lehúzódott a könnyebben

4. kép A Mész-hegy és a Nyerges-tető látképe délnyugat felől (fotó: Mihály Péter – 1964. 05. 06.)

tagolt mezőgazdasági rendeltetésű területek, melyek háztáji gazdálkodásra alkalmasak.” Zártkertnek tehát a nagyüzemi használatra, „táblásításra” alkalmatlan területeket sorolták be: „a zártkert a község (város) külterületének nagyüzemileg nem művelhető, elkülönített része” (1967. évi IV. törvény a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről). Ezek tehát kimaradtak

megművelhető területekre. Számos híres termőhelyet kivontak a termelésből, és ún. tartalékföldnek nyilvánítottak. Ezek a szőlőhegyek az évtizedek során becserjésedtek, beerdősödtek, azaz degradált tájjá, átjárhatatlan bozótosokká alakultak. Ez történt a például a Nagy-Eged dűlőivel és az általunk bemutatott Nyerges-tető és a Mész-hegy esetében is (4. kép).

A történelmi borvidék

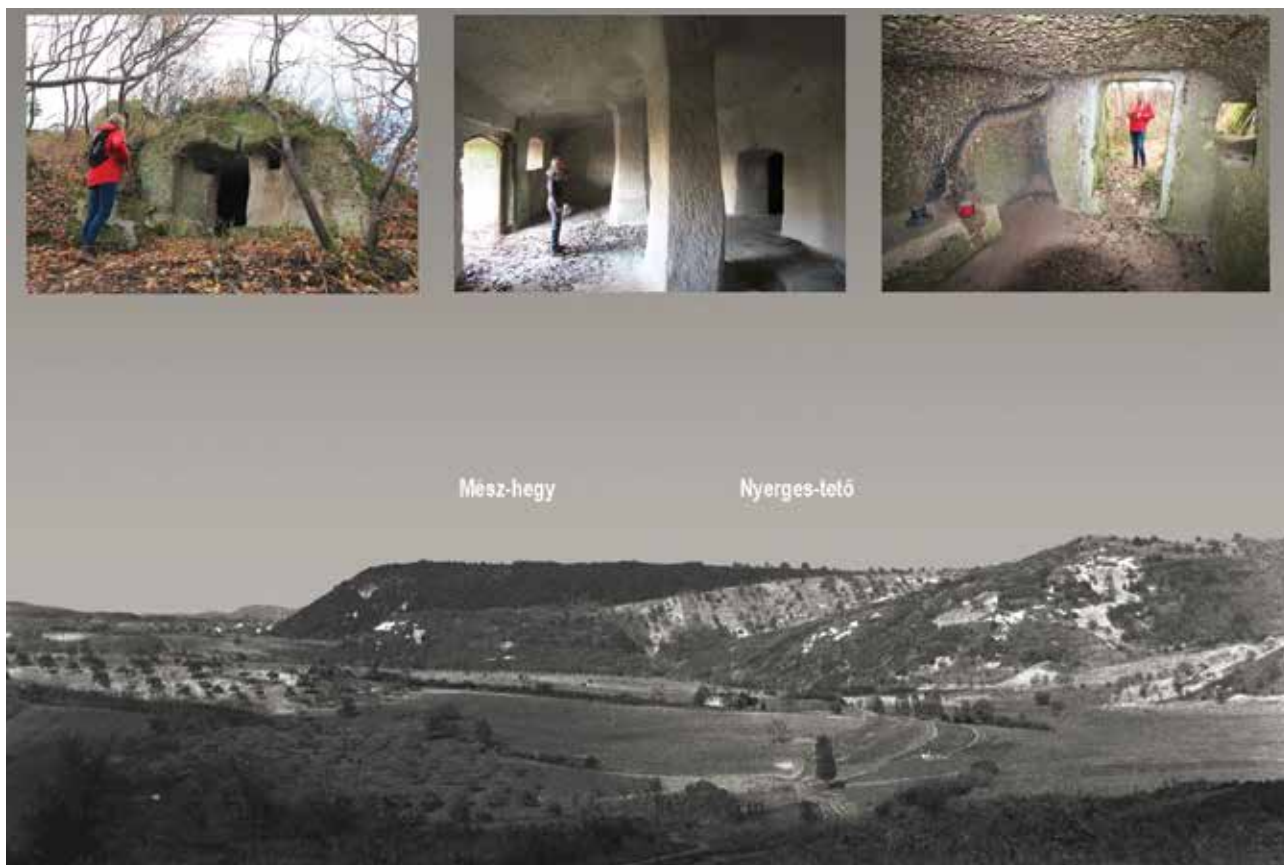
A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztérium által 1884-ben kiadott „Magyarország borászati térképe borvidékek szerint beosztva” című térképén a Bükkalja nyugati része a Tiszáninnyi (III.) borkerület Eger–Visontai borvidékéhez tartozott.

A térség szőlőtermeléséről és a vele együtt járó borkereske-

puszta (praedium), szőlőhegy, dűlő Eger keleti határában.⁴

Szöllős (középkori település) Szőlöske, Szőlöskepuszta (promontórium, puszta, dűlő), Mész-hegy (promontórium, dűlő), Nyerges (promontórium, dűlő) földrajzi nevek térképi, okleveles említéseit a függelékben sorolom fel.

Az Eger környéki ősi szőlő- és kertkultúra a 17. század végén, a török hódoltság után újrászerveződött: ekkor alakult ki az a sző-

4 b. kép Mész-hegy és a Nyerges-tető látképe délnyugat felől (fotó: Mihály Péter – 1964. 05. 06.)

Mihály Péter hatvanas és hetvenes években a Mész-hegy és a Nyerges-tető területén készített fényképfelvételei megőrizték az akkor még élő – de mára már eltűnt – hagyományos tájművelési módokat, bemutatják a hajdani felszínborítási típusokat, a mozaikosan elrendeződő kerteket (szőlőket, gyümölcsösöket), erdőket, gyepeket (legelőket és kaszálókat), a szántóföldi parcellákat, valamint a kaptárköveket és a riolittufába faragott bűjőket, egyeb sziklahelyiségeket

deletről már középkori írásos források is hírt adnak. A Szent István által alapított egri püspökség területére és birtokaira 1042–1052 közötti időszakban települtek be a latinusok, akik jelentős szőlőművelők voltak. A 14. századtól Eger határában már egész hegyeket alkotnak a szőlőterületek. A Cheplez nevű szőlőhegyet egy 1364-ben kelt irat, a Mezpest és Zyngvan nevű promontóriumokat pedig a 16. századi Szent János-könyv említi.³

Szöllős (Sceulus, Sceleus, Zeleus) Árpád-kori település neve is arra utal, hogy az egri püspökség birtokán szőlőműveléssel foglalkoztak. A pápai számadáskönyvekben a 14. században szereplő település még a 14. században lakott, de a középkor folyamán elpusztult. Az újkorban már

lő-monokultúra, aminek története a kisebb-nagyobb katalizmákat átvészelve (floxéravész, gazdasági világválság, a mezőgazdaság szocialista átszervezése) napjainkig jól nyomon követhető.

A török kiűzésétől a 20. századig három korszakra osztható Eger jogállapota:

1. 1687. december 17-től a város kamarai irányítás alatt áll és a szabad királyi városokhoz hasonló jogokkal rendelkezik: a lakosság tulajdonjogon bírta a város határában lévő szőlőket, szántókat, legelőket és szabadon használta az erdőket.
2. 1695. január 4-től (Fenesty-féle egyezmény) Eger püspöki földesúri város.
3. 1854-ben Bartakovics Béla egri érsek és a város polgársága megváltási szerződést köt.

3 BAKOS-FEKETE 1972. 111–112.; NAGY 1978.; KLEB 1978.

4 BREZNAY 1933–1934.; GYÖRFFY 1987.

Az 1724. évi összeírás a város határában nyolc nagy, összefüggő szőlőterület (szőlőhegy és puszta) nevét sorolja fel: Hajdúhegy, Ráchegy, Almagyar, Cegléd, Egerszalók, Kocs, Szőlőske, Tihamér. A szőlőparcellák összes területe ekkor 1166 kataszteri hold.

1789-ben a nagyarányú telepítések következtében már 3993 kh a szőlőterületek kiterjedése (a város és határának összterülete: 7493 kh).

Az egri szőlők birtokosai szinte teljes mértékben maguk az egri lakosok voltak.

A Bükkalja szőlőtermeléséről a 19. század közepétől állnak rendelkezésünkre pontos, számszerű statisztikai adatok.⁵

1865-ben a Bükkalján (Eger nélkül) 8649 kataszteri hold (=4977 hektár) szőlőterület volt. Az 1880-as évek közepén megjelent filoxéra az ültetvények jelentős részét elpusztította: 1895-ben már csak 2701 kh (=1553 ha) szőlőt találni a Bükkalján.

Szőlőskepuszta promontórium (Mész-hegy, Nyerges-tető)

„Az egri ember bármikor képes lett volna meghalni a földjéért” – hangzik ma is egyöntetűen a hóstyai emberek szájából. A szőlőbirtok mindenkor nagy megbecsülésnek örvendett, hiszen a város szőlő-monokultúrája révén ez volt a megélhetés kizárólagos alapja.⁶

Egy ilyen szőlő-monokultúras borvidéken a szőlősgazda (a kapás vagy a napszámos) az év javarészét (koratavasztól késő ősziig) a szőlőben (a szőlőskertben) töltötte, hiszen a szőlő a leghosszabb vegetációs periódusú növény, amit a tenyészidő alatt – a metszéstől a szüretig – folyamatosan gondozni kell (5. kép). A szőlősgazda ugyan a hóstyai házakban élt, de a második otthona a megélhetést jelentő szőlő volt – ahol tehát ideiglenes hajlékot alakított ki: vagy a jól faragható riolittufába sziklahelyiséget „vágott”, vagy a helyben fejtett terméskőből, kváderkőből kunyhót épített.⁷

A szőlősgazdának a szőlő, a pince és/vagy a prэшáz jelentette a szőlőbirtokot. Ha tehát a szőlő (szőlőskert, a szőlővel beültetett dűlő) távolabb volt a várostól (fálutól), akkor a szőlőben kunyhó (épített falú házacska: 6. kép) vagy bújó (kőzetbe faragott helyiség: 7. kép, 8. kép) szolgált hajlékul, szerszám és egyéb javak raktárául. A bükkaljai szőlőkben csak a legkritikább esetben alakítottak ki bor tárolására szolgáló pincét, melyek általában a település szélén pincecsoportokba, pincefalvakba rendeződtek.⁸

Míg a Dunántúlon tehát a szőlőben, a szőlőhegyen történt a szőlőfeldolgozás és a bortárolás is, azaz a szőlőterületen állnak a gazdasági épületek is (prэшáz, pince),⁹ addig az Észak-magyarországi-középhegység vidékén a bortároló helyeket nem a szőlőben alakították ki, hanem a településről a szőlőbe vezető dűlőút mentén, leginkább a faluhoz közeli pincedombon, völgyben: ahol a pinceket csoportosan vágták a kőzetbe (pince-sor, pincecsoport, pincefalu). A bükkaljai szőlőhegyeken (pél-

5. kép Az egri szüret ábrázolása a 19. század közepén (KUBINYI Ferenc – VAHOT Imre (szerk.): Magyarország és Erdély képekben IV. Pest, 1854. 72. oldal)

dál az egri Nyerges-tetőn és a Mész-hegyen, vagy a szomolyai Nyárjason) – néhány pince mellett – ideiglenes hajlékokat (bújókat, kunyhókat) találunk.

A bükkaljai borospincék közül a legegyszerűbbek és legrégebbiek az épület nélküli lyukpincék, földalatti járatok: az 5–10 méter mély pinceágba egy keskeny folyosó (esetenként lépcső), a torok vezet le. Az ilyen torokpincék általában a lakótelkekhez

6. kép Felújított kőkunyhó a Mész-hegy tetején (fotó: Baráz Csaba)

csatlakoznak, de külön pincecsoportokat is alkotnak pl. Egerben a Kisvölgy utcában, a Szalában a Nagykőporoson, Felnémeten, Szomolyán. Mivel a torokpincékben csak bort tárolnak, ezért a szőlőprés és a kádak a lakóhelyi ingatlanon vannak, a szőlőt ott dolgozzák fel.¹⁰

A borházas (v. prэшáz) pincék ún. pincecsoportokat, pincesorokat alkotnak a települések szélén, a szőlőbe vezető dűlőutak mentén. Az egri, hajdani városfalán kívüli pincecsoportok leghíresebbike a Szépasszony-völgy, a Kőporos, a Tihamér és a Kőlyuk. A két Szala (Árnyékszala, Verőszala), a

5 NAGY 1978.; NEMES 2007.

6 FAJCSÁK 1990.

7 MÁRTONFFY 1854a.; 1854b.

8 BAKÓ 1961.; uő. 1977.

9 LAPOSA 1988.

10 BAKÓ 1961.

Ráchegy, a Kacsapart, a Tündérpart, a Kisvölgy és a Cifrakapu utca pincecsoportjai ma már a város belterületén fekszenek.¹¹

A nagyobb részt erdőművelési ágba sorolt Mész-hegy és a Nyerges-tető egykor tehát szőlőhegy, egy sajátos, időszakosan lakott település volt, melyről antropogén struktúrák – riolittufába faragott sziklahelyiségek („bújók”), épített falú házak („kunyhók”), gazdasági rendeltetésű objektumok (pince, dézsmapince, istálló, kőhodály) és egyéb hajlékok, valamint kőgarádok, utak tanúskodnak (9. kép). A területen és közvetlen környezetében ez ideig 81 db objektum (75 emberi tartózkodásra alkalmas hajlék: 55 db bújó, 20 db építmény, épület) lett felmérve, valamint 4 kőfejtő, egy kút és egy foglalt forrás.¹² (Az újkori sziklahelyiségek között akad néhány archaikus, kultikus jellegű is.)

A szőlőhegyek (promontoriumok) dűlőiben gyümölcsöt is természetkezelték, a parcellákban jellemzően cseresznyét. A különféle gyümölcsfákkal beültetett dűlők a szőlőültetvényeknek „regényes kertalakot adnak”.¹³ A Bükkalján a filoxéra által okozott szőlőpusztulás jelentős lendületet adott a gyümölcsstermesztésnek. A bükkaljai gyümölcskultúrát a régiségben legalább félszáz gyümölcsfajta gazdagította. A szilva (besztercei), a körte, a meggy, az alma (batul) és a szőlősorok közé ültetett parasztbaracknak nevezett őszibarack mellett a cseresznyetermesztésnek volt (és van) nagy hagyománya. A Bükkalja legismertebb, leghíresebb gyümölcse a gyógyhatású szomolyai rövidszárú fekete cseresznye. A hajdani szőlőket szegélyező birsöványok, szilvasok, meggyesek még ma is több helyen láthatók.¹⁴

A bükkaljai kert-tájhoz kap-

csolódó kőkultúra legarchaikusabb rétegét az ún. kaptárkövek alkotják, amelyek olyan földtani alakzatok (geológiai és geomorfológiai képződmények), amelyek felületén fülkék és egyéb

faragások láthatók, ezért egyúttal kultúrtörténeti értékek is tekinthetők (10. kép). Leggazdagabb előfordulásuk Eger környékén, a Bükkalján található: a siroki Vár-hegytől a kácsi Kecse-kőig sorjáznak a faragott, fülkés riolittufa-sziklák, ignimbrit-vonulatok (a Bükkalján 40 leőhelyhez köthetően 79 sziklaalakzat felületén 478 fülkét tartunk számon).

Az átlagosan 60 cm magas, 30 cm széles és 25–30 cm mély kaptárfülkék rendeltetésével kapcsolatban számos feltevés, elmélet született. E téma első alapos kutatója a 19. és 20. század fordulóján tevékenykedő egri történész-régész pap, Bartalos Gyula szerint a kaptárkövek síremlékek voltak, s a fülkébe az elhunytak hamvait rejtő urnákat helyezték. De bálványtartó, áldozat-bemutató rendeltetést is valószínűsítettek a fülkének. Egyes vélemények szerint a kaptárkövek a középkori sziklaméhészet emlékei. A fülkék és egyéb üregek, mélyedések kifaragását talán a népvándorlás korának valamely népességéhez, vagy a honfoglaláskor a magyarsághoz csatlakozott kabarokhoz, esetleg a vaskor elején a Balkán-félszigetről ide menekült trák népcsoportokhoz (agriánok) köthetjük.¹⁵

A Mész-hegy – Nyerges-tető helyi jelentőségű védett természeti területen található három kaptárkő-csoport, valamint a bükkaljai kőkultúra egyéb elemei (bújók, pincék, kutak-források, kőfejtők, kőgarádok) és a hajdani szőlőhegyi tájművelés emlékei (régie gyümölcsfák, ősi fajták, sövények, parcellák, utak) egy feltárandó, rekonstruálendő és megővendő hagyományos tájstruktúra töredékei.

7. kép Egy riolittufába faragott hajlék (bújó) a Nyerges-tető északnyugati oldalán (fotó: Baráz Csaba)

8. kép Klasszikus bújó belseje kályhával, füstelvezető járáttal (fotó: Baráz Csaba)

9. kép A Mész-hegy északi aljában, az Afrika-dűlő szélén található dézsmapince a földesúri birtoklás emléke (fotó: Baráz Csaba)

11 BAKÓ 1961.

12 KISS 2017.

13 MÁRTONFFY 1854a.; ill. 1854b.

14 HUDÁK-VÁRNAGY 2003.

15 BARÁZ 2013.

A védett természeti terület

A Mész-hegy – Nyerges-tető helyi jelentőségű védett természeti területet 146,64 hektár kiterjedéssel 1995-ben Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata a 13/1995. (V.24.) rendeletében nyilvánította védetté. A helyi jelentőségű természeti terület rendeltetése:

- az utókor számára őrizze meg a táj nagy részben fennmaradt eredeti arculatát,
- tartsa fenn a tudományos szempontból is egyedülálló riolit-tufa-vonulatok természeti értékeit, különös tekintettel a területen található kaptárkövekre,
- a védett terület biztosítsa a területére eső molyhos-tölgyes

erdő, az ősgyep-szigetek és a tájra jellemző hagyományos mezőgazdasági kultúrák fennmaradását és

- legyen a szakirányú tudományos kutatás, illetve oktatás bázisa.

A védett terület – mára megszűnt, de helyenként felélesztett hagyományos tájművelési módja tehát szorosan kapcsolódik az ún. bükkaljai kőkultúrához, melynek mind az újkori elemei, mind pedig a legarchaikusabb rétegét alkotó kaptárkövek megtalálhatóak itt.

A hagyományos (szerves) tájművelés és a kőkultúra elemei közötti kapcsolat, a Bükkalja társadalomdinamikájának feltárása¹⁶ tájelemek, gazdálkodási struktúrák felmérésének folytatása, kezelési terv elkészítése sürgető feladatunk.

10. kép A Nyerges-tető keleti kaptárköve (H2d) (fotó: Baráz Csaba)

FÜGGELÉK

Szöllős (középkori település) Szőlőske (promontórium, puszta, dűlő), Mész-hegy (promontórium, dűlő), Nyerges (promontórium, dűlő) földrajzi nevek okleveles említései:

Szöllős¹⁷

Szöllős 1261/271: **Sceulus** (Reg. Arp. 2123); 1332-5/Pp. Reg: Dem. sac. de **Scuilus**~Sceulus prope Agriam ... et est a-diaconatus de Borsud, sac. de **Sceleus, Zeleus** ... (Vat. I/1. 204, 340, 348, 364). Az egri püspökség birtoka (1261, 1334). Papja jövedelmét 1332: 40 garasra becsülik, s fizet 4 garast, 1334 II: 6 garast, 1335 I: 6 garast, 1335 II. pápai tizedet. Ma puszta Eger határában ÉK-re. Lip: pr. Szőlőske h.; Hnt. 56: ≈. (Cs. I. 72).

Szöllős 1261/271: **Sceulus** (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I-II/1. Szerk.: Szentpéteri Imre. Budapest 1923–1943, II/2–3. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest 1961. 2123); 1332-5/ pápai registrumkönyv vagy számadáskönyv: Demetrius sacerdos de **Scuilus**~Sceulus prope Agriam ... et est a-diaconatus de Borsud, sacerdos. de **Sceleus, Zeleus** ... (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I-IV. Budapest 1885–1891. I/1. 204, 340, 348, 364). Az egri püspökség birtoka (1261, 1334). Papja jövedelmét 1332: 40 garasra becsülik, s fizet 4 garast, 1334 II: 6 garast, 1335 I: 6 garast, 1335 II. pápai tizedet. Ma puszta Eger határában ÉK-re. Repertorium locorum obiectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium, quas aeri incisas vulgavit Ioannes Lipszky de Szedlicsna. Budae 1808.: praedium Szöllőske hungarica (lingua); Magyarország helységnevtára 1956 (Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1956: ≈. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Budapest 1890–1913. I. 72): ---.

Szöllőcske (Szőlőske)¹⁸

- 1493–96: „... ad culturam vineae de **zeleske** ...” (Bakócz-kódex);
 1643: „... tertia vinea est in eodem ordine versus **Zeölöske** ...” (Liber S. Johannis: 456);
 1709: „... az **Szőlőskey** hegyen lévő újonnan Plántált szőlőit el adta ...” (Egri Prot.);
 1745: „... a **Szőlőskei** erdőnek őrzésére mellém rendelvén” (H. m. L. ÉGL. 338);
 1747: „... a **Szőlőskei** hegyen situált Szőlőit limitálván ...” (Egri Prot.);
 1747: „... az **Szőlőskei Promonthoriumon** situált Szőlő aestimáltatott” (Egri Prot.);
 1754: „Contunatio **Promonthorij Szőlőske**” (H. m. L. ÉGL. 318);
 1751: „... vagyonegy szőlője az **Mész hegy** felé **Szőlőskei Promonthoriumon** ...” (Egri Prot.);
 1757: „... a **Szőlőskei** hegyen lévő szőlő ...” (Egri Prot.);
 1764: „... **Szőlősken** lévő Szőlőt az öregebbik leány magához váltotta ...” (Egri Prot.);
 1780: „... maradott **Szőlőskei** szőlőnek fele része ...” (Egri Prot.);
 1785: „... az **Szőlőskei** szőlőt meg szüretelvén ...” (Egri Prot.);
 1790: „... a **Szőlőskei** pascumot engedte ...” (Egri Prot.);
 1847: „... **Szőlősken** ... létező szőlőjükért ...” (H. m. L. ÉGL. 310);
 1850: „... Eger várossa adó-községe magában foglalja az érsekség által pusztáknak állított **szőlőskei** cziglédi területeket ...” (H. m. L. Határleírás 310);
 1864: „Szántó a **szőlőske** dűlőben” (3168. tkb. 13902. hrsz.);
 1877: „Legelő a **szőlőske** dűlőben” (3177. tkb. 13902. hrsz.);
 1885: „Szántó a **Szőlőske** dűlőben” (4254. tkb. 13921. hrsz.);
 1892: „Legelő a **Szőlőske** dűlőben” (4547. tkb. 13909. hrsz.);
 1896: „Erdő a **Szőlőske** dűlőben” (3175. tkb. 14018. hrsz.);
 1907: „Szántó a **Szőlőske** dűlőben” (5977. tkb. 14023. hrsz.);
 1911: „Szántó és legelő a **Szőlőske** dűlőben” (6536. tkb. 13945. hrsz.);
 1919: „Szántó a **Szőlőske** dűlőben” (7858. tkb. 13919. hrsz.);
 1936: „Szántó a **Szőlőske** dűlőben” (10595. tkb. 13934. hrsz.);
 1942: „Szőlő gazdasági épülettel a **Szőlőske** dűlőben” (11837. tkb. 13949. hrsz.);
 1947: „Szántó a **Szőlőske** dűlőben” (12630. tkb. 16424. hrsz.);
 Érs/118: „**Szőlőske puszta**”;

17 GYÖRFFY 1987. 809.

18 BAKOS-FEKETE 1972. 111–112.

U/112: „**Szöllőskei puszta**”;

Kat/1887: „**Szöllőske puszta, Szöllőske**”

MÁRTONFFY (1854): „SZÖLLŐSKE”

„Nagy területet jelöl a név. Hegy és völgy váltakoznak a területen. A művelési ág is különböző. A középkorban önálló falu volt, a XV. században decimát fizetett. Régen jóval nagyobb területet jelölt, mint ma. Nevezik Szöllőske-pusztának is. Szederkényi szerint Szöllősken a bortermelés 1576-ban 207 itteni lakost foglalkoztatott (II. 380).”

Mészhegy (Mészhegy)¹⁹

1751: „... vagyon egy szőlője az **Mész hegy** felé...” (Egri Prot.);

1754: „**Mészhegy**” (H. m. L. ÉGL. 61);

1754: „**Promonthorium** Sík Hegy alias **Mész hegy** vocitatum” (H. m. L. ÉGL. 318);

1754: „**Mészhegy** új fogás” (H. m. L. ÉGL. 61);

1755: „Sík hegy a **Mészhegy** alatt” (H. m. L. ÉGL. 310);

1768: „... A **Mész hegyen** situált szőlőben gyöpbül fel fogtak...” (Egri Prot.);

1769: „... **Mész hegyen** kilencz csatornábul álló Szőlőt... becsültük...” (Egri Prot.);

1771: „... az Maklári hostyán ki a Kőporoson ki, az **Mész hegyig** az utak reparációja határozottatott...” (Egri Prot.);

1778: „... inend menvén a **Mész-hegyi Promonthoriumra**...” (Egri Prot.);

1791: „... a **Mészhegyen** lévő kis szőlőcskéjét is el adta...” (Egri Prot.);

1795: „... a **Mész-hegyről** a szőlőt puttonra szedvén...” (Egri Prot.);

1797: „... el adván **Mészhegyi** Szőlőmet...” (Egri Prot.);

1844: „... Malintzkij Ignácz és hitvese Pálok Erzsébet az Ó Mészhegyen egy részről...” (H. m. L. ÉGL. 310);

1844: „... az Egri Érsekséget földes Uri joggal illető új mészhegyen... nyilvános árverés alkalmával... eladta légyen” (H. m. L. ÉGL. 310);

1845: „... a **Mészhegyen**... helyezett szőlőjét örök áron eladta...” (H. m. L. ÉGL. 310);

1847: „Az Egri **Kis Mészhegyen**... szőlőjét cserébe adták...” (H. m. L. ÉGL. 310);

1848: „... az Ó Mészhegyen... fekvő szőlőjét...” (H. m. L. ÉGL. 310);

1860: „Erdő a **Mészhegy** dűlőben” ((4222. tkb. 14527. hrsz.);

1862: „Vízmosás a **Mészhegy dűlőben**” (3187. tkb. 17592. hrsz.);

1868: „Legelő a **Mészhegy dűlőben**” (4312. tkb. 14419. hrsz.);

1874: „Szántó a **Mészhegy dűlőben**” (3053. tkb. 1450. hrsz.);

1880: „Szántó a **Mészhegy dűlőben**” (1898. tkb. 14495. hrsz.);

1887: „Szántó a **Mészhegy dűlőben**” (2636. tkb. 14553. hrsz.);

1947: „Szőlő a **Mészhegy dűlőben**” (2574. tkb. 14624. hrsz.);

1947: „Szőlő a **Mészhegyen**” (12662. tkb. 16375. hrsz.);

Kat/1887: „**Mészhegy**”;

1902: „**Mészhegy**” (Nyf. 31:351);

Mártonffy (1854): „**Mészhegy**”.

„Nagy területű, magasán kiemelkedő hegy, meredek lejtővel. Talaja mészkő. A történeti adatok megkülönböztetnek Ó Mészhegy, Új Mészhegy, Nagy Mészhegy és Kis Mészhegy neveket. Egyes adatközlők szerint az Ó Mészhegy és Új Mészhegy megkülönböztetés a szőlőtelepítéssel kapcsolatos. Az Ó Mészhegy névvel a régi telepítésű területet különböztették meg az újabb telepítéstől. Ma már nem használják, sőt alig ismerik ezeket a neveket. Vannak, akik azt tartják, hogy az Ó Mészhegy az Afrika dűlőnek a Mészhegy felé néző része. A Nagy Mészhegy nevet a Mészhegy helyett néha ma is használják, jelölve annak magasságát, nagy kiterjedését. A Kis Mészhegy elnevezést ma már nem ismerik. Egyesek szerint **Méh-hegy** volt a régi neve a természetes eredetű méhkaptárhoz hasonló természetes eredetű bemélyedéseknek, ami ezen a hegyen is megfigyelhető, s ez szolgált a névadás alapjául. Szederkényinél Mészke néven ötödfizető hegy volt. (II. 380)”

Mészhegy ajja (mészhegy ajja)

1765: „**Mész hegy allya**” (H. m. L. ÉGL. 63). A Mészhegy lejtőjének aljában elterülő lapos, vizenyős terület. Nevezik **Mészhegy lapossának** is.

Mészhegy farka

1789: „... bal kézre maradnak a **Mészhegy farkán** lévő szőlők...” (Hm. lt. V-IV/a 250). Kihalt név.

Mészhegy lapossa (Mészhegy laposa). Ugyanaz, mint a Mészhegy ajja.

Mészhegy-tető (Mészhegy-tető)

1790: „Szöllőskey Erdőben: **Mész Hegy Tető** (H. m. L. ÉGL. 338). A Mészhegy felső lapos része.

Nyerges (Nyerges)²⁰

1760: „**Nyerges Keő**” (H. m. L. ÉGL. 62);

1767: „... el vettem az **Nyerges Kövön** lévő Szöllöt ... 84 Rhn forintokban ...” (Egri Prot.);

1774: „... az Teherrel bebocsájtkoznak a Mészhegy és **Nyerges Kő** között való Völgyre ...” (Egri Prot.);

1774: „... a kerülök 6 lovat kaptak a **Nyerges Kő** alatt ...”

(Egri Prot.);

1774: „... **Nyerges Hegyen** ... lévő szőlőcskét örökösen oda engedték ...” (Egri Prot.);

1778: „... az **Nyergesij Promonthoriumra** ... szöllejében ki mentek ...” (Egri Prot.);

1778: „... az Almagyari, Mogyoróskúti, **Nyerges** és Mész hegyi utakat reparáltatni ...” (Egri Prot.);

1778: „**Nyerges**” (Hm. lt. V-IV/a 250);

1779: „**Nyerges kő**” (Hm. lt. V-IV/a 250);

1781: „**Nyerges kő**” (Hm. lt. V-IV/a 250);

1788: „**Nyerges**” (Hm. lt. V-IV/a 250);

1789: „... a XIX. Szakasztásban a **Nyerges Keői** Szőlőkkel” (Hm. lt. V-IV/a 250);

1841: „**Nyerges kő hegyen** ... örök áron eladta ...” (H. m. L. ÉGL. 310);

1844: „... a **Nyerges kőn** ... örök áron eladta” (H. m. L. ÉGL. 310);

1845: „... a **Nyergesen** ... helyezett szöllejét örök áron eladja” (H. m. L. ÉGL. 310);

1850: „... a **Nyerges**-mészhegyre kétfelé ágazó út ...” (H. m. L. Határleírás. 310);

1871: „Szántó a **Nyerges dűlőben**” (4297. tkb. 14759. hrsz.);

1673: „Szántó a **Nyerges dűlőben**” (3012. tkb. 14683. hrsz.);

1876: „Szántó a **Nyerges dűlőben**” (2859. tkb. 14696. hrsz.);

1887: „Erdő a **Nyerges dűlőben**” (3189. tkb. 14697. hrsz.);

1897: „Legelő a **Nyerges dűlőben**” (4191. tkb. 14720. hrsz.);

1909: „Szántó a **Nyerges dűlőben**” (6336. tkb. 14756. hrsz.);

1914: „Szántó a **Nyerges dűlőben**” (6994. tkb. 14691. hrsz.);

1920: „Szántó a **Nyerges dűlőben**” (7487. tkb. 17700. hrsz.);

1947: „Szántó a **Nyerges dűlőben**” (12543. tkb. 14744. hrsz.);

1947: „Legelő a **Nyerges dűlőben**” (12543. tkb. 14775. hrsz.);

Kat/1887: „**Nyerges**”;

Mártonffy (1854): „**Nyerges**”;

Breznay (1934. II. 175.): „**Nyerges**”

„A Mészhegy melletti magas, meredek, nagy területű kiemelkedés, szőlőhegy. A felső lapos része a Nyeres-tető. A tetőn kiemelkedő nyereghez hasonló tufakötőmb található.”

Nyerges keő (ugyanaz, mint a Nyerges)

Nyerges-tető Nyerges-tető (ugyanaz, mint a Nyerges)

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARÁZ Csaba

2013 *Kaptárkövek földje. Tájművelés és természetvédelem a Bükkalján.* Bükki Nemzeti Park Igazgatóság, Eger.

2014 *Tájművelés és táji kapcsolatok a Bükkalján.* Történeti Földrajzi Közlemények 2. évf. 1–2. szám 110–120.

BAKÓ Ferenc

1977 *Bükki barlanglakások.* Herman Ottó Múzeum, Miskolc.

1961 *Egri borospincék.* Eger.

BAKOS József – FEKETE Péter

1972 *Eger és Felnémet földrajzi nevei I. A külterület nevei.* Eger.

BREZNAY Imre

1933–1934 *Eger a XVIII. században I–II.* Eger.

Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata

(1995): 13/1995. (V.24.) rendelete a „Mészhegy – Nyerges-tető” helyi jelentőségű természeti terület védetté nyilvánításáról, Eger.

- ÉGETŐ Melinda (szerk.)
 1985/2001 *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból.* Budapest.
 2003 *A szőlőhegyek igazgatási formái és az autonómia kérdése a 17–19. században.* In: BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet (szerk.): *Autonóm közösségek a magyar történelemben.* Kiskunfélegyháza, 241–258.
- FAJCSÁK Attila
 1990 *Az egri szőlőművelés szokásai és hiedelmei.* (Studia Agriensia 10.) Dobó István Vármúzeum, Eger.
- GYÖRFFY György
 1987 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Budapest.
- HUDÁK Katalin – VÁRNAGY Dávid
 2003 *Az agrár-környezetvédelem lehetőségei a Bükkalján.* Miskolc.
- KISS Judit
 2017 *Mész-hegy, Nyerges-tető antropogén elemeinek kataszterezése és tájhasználatának vizsgálata.* Diplomamunka. Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Földtudományi Intézet. Debrecen.
- KLEB Béla
 1978 *Eger múltja a jelenben.* Budapest.
- LAPOSA József
 1988 *Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken.* Budapest.
- Magyar Néprajzi Lexikon
 1977–1982 Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÁRTONFFY Károly
 1854a *Eger és környéke földtani és topographiai tekintetben.* In: KUBINYI Ferenc – VAHOT Imre (szerk.): *Magyarország és Erdély képekben IV.* Pest. 23–30.
 1854b *Eger szőlő-gazdászata.* In: KUBINYI Ferenc – VAHOT Imre (szerk.): *Magyarország és Erdély képekben IV.* Pest. 61–77.
- NAGY József
 1978 *Eger története.* Budapest.
- NEMES Lajos
 2007 *Az egri hóstyák kialakulása és története.* In: GUSZMANNÉ NAGY Ágnes – MISKOLCZI László – PETERCSÁK Tivadar (szerk.): *Az egri hóstyák.* Eger Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, Eger. 10–34.
- SZEDERKÉNYI Nándor
 189–1893 *Heves vármegye története II–III–IV.* Eger.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Egri Prot. – Protocollon Rerum Gestarum Liberae et Privilegiatae Episcopalis Civitatis Agriensis. 1690- (A Heves Megyei Levéltárban: Eger város jegyzőkönyvei)
 H. m. L. B. LXXIII. b. – *Eger város topográfiai leírása* (1786)
 H. m. L. ÉGL. 61 – *Protocollum conscriptionis vinearum.* 1754–55; 1757
 H. m. L. ÉGL. 310 – *Bevallási Jegyzőkönyv a Nagy méltóságú Egri Érsekség Birodalmához tartozó Eger várossa körül fekvő Szőlő hegyeken helyezett Szőlők adások bevésekről és Cserékről 1844-ik Évtől kezdve*

TÉRKÉPEK

- Kat/1887 Mész-hegy, Nyerges (Szőlőske puszta) Eger 1887-es kataszteri térképe (mapire.eu): <http://mapire.eu/hu/map/cadastral/?bbox=2271608.157035814%2C6090347.15104914%2C2278802.7923231567%2C6093103.661381674> (Layers provided by Arcanum Adatbázis Kft.; Data provided by Magyar Nemzeti Levéltár. Georeference method: Timár, G., Biszak, S. (2010): Digitizing and georeferencing of the historical cadastral maps (1856-60) of Hungary. In: Livieratos, E., Gartner, G. (eds.): *Proceedings of the 5th International Workshop on Digital Approaches in Cartographic Heritage*, 559-564. DOI: 10.13140/2.1.3888.896

CSABA BARÁZ
THE PROMONTORY OF THE FORMER SZŐLŐSKEPUSZTA
REMNANTS OF OLD VINEYARDS IN BÜKKALJA

Mész-hegy and Nyerges-tető, located in the “heart” of Bükkalja used to be a promontory at Eger’s border (the village of Szőlőske in the Middle Ages, later called Szőlőskepuszta). At present this approx. 150-acre area is a protected site of local importance. The most important assets of this protected site and its immediate surrounding from a cultural history aspect are the hive rocks and the rock chambers “carved” into rhyolitic tuff, which are relics of historic land management and traditional land use.

For vine-growers their vineyard, cellar and/or press-house was their estate. If their vineyard (grapey, hillside planted with vine) was further from the town (village), they usually used a hut (small house with built walls) or a so-called “bújó” (“hideaway”), a chamber carved into the rock as a shelter or a storeroom for their tools and other items. In the Bükkalja vineyards these chambers were very rarely used as cellars for storing wine (those were usually built at the edge of the village, structured into groups or villages of cellars). The now abandoned Szőlőske promontory has been reclaimed by the forest. It also has other landscape elements, such as wells, tapped springs, roads, supporting walls, fences, hedges, a transport history relic from the Middle Ages called „Via ad Szomolya” (“deep road”), as well as a “tithe cellar”, a relic from feudal times.

The lecture discusses the connections between the ancient structures and the organic land use of Bükkalja, and the intensive social dynamics of the area.